

ΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΚΑΪΛΑΡΙΩΝ (ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑΣ) ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 1913-1914

Τα Καϊλάρια¹, η σημερινή Πτολεμαΐδα², που γεωγραφικά ανήκει στη Δυτική Μακεδονία, επί τουρκοκρατίας ήταν η πρωτεύουσα του ομωνύμου καζά και υπαγόταν στο σαντζάκι των Σερβίων³. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός που υπερείχε αριθμητικά εγκαταστάθηκε στα Καϊλάρια επί σουλτάνου Μουράτ Α΄ (1362-1389) ή Βαγιαζίτ Α΄ (1389-1403) κατά τα τέλη του 14ου αιώνος⁴. Ο Τούρκος περιηγητής και συγγραφέας του 17ου αιώνος Εβλιγιά Τσελεμπή στο έργο του *Seyahatnâme* (Ταξιδιωτικό) μας περιγράφει τα Καϊλάρια ως εξής: *Είναι ένα χωριό μουσουλμανικό μέ διακόσια σπίτια, τζαμί, χάνι⁵, λουτρό καὶ μερικά καταστήματα. Ό καδής⁶ τοῦ Τζουμᾶ-Παζαρί μένει στό χωριό αὐτό. Μας δίδει ακόμη πληροφορίες για τα γύρω χωριά Κουγκάλ Ομπασί, Σαλίποβα, Χασάν-Κιοϊ, και Ποκρεβενίκ. Αὐτά είναι χωριά καθαρῶν Ἐλλήνων (Ρωμιών) ἀπίστων⁷.* Στις αρχές του 20ού αιώνα ο μουσουλμανικός

1. Η τουρκική ονομασία προέρχεται από το ρήμα *Kaymak* που σημαίνει γλιστρώ. Οι Τούρκοι της έδωσαν το όνομα Καϊλάρια, διότι το έδαφός της είναι αργιλλώδες και μετά τις βροχοπτώσεις οι άνθρωποι όταν περπατούσαν, γλιστρούσαν.

2. Ονομάστηκε έτσι προς τιμή του περιφέρμουν στρατηγού του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Πτολεμαίου του Λάγον, του γνωστού θεμελιωτή της δυναστείας των Πτολεμαίων. Περισσότερα βλ. Λ. Άρβαντάκης, «Πτολεμαῖος Α΄», *Μεγάλη Έλληνική Έγκυρολογία*, τ. 20, σ. 855· Π. Μελανοφρύνδης, «Πτολεμαῖς», *Ημερολόγιον «Δυτικῆς Μακεδονίας»* 1 (1960) 184-185· Κ. Χασιώτης, «Πτολεμαῖς: Μία μεγάλη πόλις γεννήθηκε στην Εορδαία», *Μακεδονική Ζωή* 43 (Δεκέμβριος 1969) 35-39.

3. Το σαντζάκι Σερβίων διαιρούνταν σε έξι καζάδες: Καϊλαρίων, Σερβίων, Ελασσόνως, Κοζάνης, Ανασελίτης και Γρεβενών. Το σαντζάκι Σερβίων μαζί με τα σαντζάκια Μοναστηρίου, Κορυτσάς, Δίβρης και Ελμπασάν αποτελούσαν το βιλαέτι των Μοναστηρίου. Για το βιλαέτι Μοναστηρίου βλ. ενδεικτικά Χ. Σωτηρόπουλος, *Άπαντήσεις πρός Βορράν*. Ο Έλληνισμός του βιλαετίου Μοναστηρίου κατά τά τελευταία ἑτη τῆς Τουρκοκρατίας καὶ αἱ σύγχρονοι Γιουγκοσλαβικαὶ ἐπιδιώξεις, Αθήναι 1962. Πρβλ. Π. Τσάλλη, Τό δοξασμένο Μοναστήρι, Θεσσαλονίκη 1932.

4. Α. Βακαλόπουλος, *Ίστορία τοῦ Νέου Έλληνισμοῦ*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 219-220. Στην περιοχή του Σαρί-Γκιολ, της Κοζάνης και των Καϊλαρίων την περίοδο αυτή εγκαταστάθηκαν Γιουρούκοι, γνωστοί ως «Κονιάροι», οι οποίοι αποτελούσαν ιδιαίτερο βοηθητικό στρατιωτικό σώμα και υπηρετούσαν ως μεταφορείς πυροβόλων και πυρομαχικών, φρόντιζαν επίσης για τη συντήρηση των δρόμων και γεφυρών. Περισσότερα βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ίστορία τῆς Μακεδονίας, 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 51· Μ. Καλινδέρης, *Γραπτά μνημεῖα ἀπό τὴν Διτ. Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαῖς 1940, σ. 11· Β. Δημητριάδης, *Ἡ Κεντρική καὶ Δυτική Μακεδονία κατά τὸν Ἐβλιά Ταξεδεύτη (εἰσαγωγὴ-μετάφραση-σχόλια)*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 178-179.

5. Han: ξενόνας.

6. Kadi: δικαστής, iεροδίκης.

7. Δημητριάδης, ὁ.π., σ. 177.

πληθυσμός του καζά ανερχόταν σε 23.575 άτομα, ενώ ο ελληνικός σε 7.190⁸. Ο D. Brancoff αναφέρει ότι την ίδια περίοδο ζούσαν Βούλγαροι σχισματικοί⁹ σε μερικά χωριά του δυτικού χυρίως τμήματος του καζά¹⁰. Σύμφωνα με τηλεγράφημα του υποδιοικητή Καιϊλαρίων προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, με ημερομηνία 1 Φεβρουαρίου 1923, στην περιφέρεια Καιϊλαρίων ζούσαν 29.121 Τούρκοι, 6.270 Έλληνες, 4.800 Βουλγαροσλαβόφωνοι και 450 Ρουμανίζοντες¹¹. Οι Τούρκοι κάτοικοι της περιοχής ασχολούνταν κυρίως με την κτηνοτροφία και τη γεωργία.

Μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τον ελληνικό στρατό η περιοχή έλαβε ελληνική όψη και διοικητικά διαιρέθηκε σε νομούς¹² που απαρτίζονταν από υποδιοικήσεις και διοικητικά τμήματα. Στη συνέχεια δημιουργήθηκε η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, η οποία ανέλαβε τη διοικητική διοργάνωση της περιοχής¹³. Ένα από τα βασικά μελήματά της ήταν να καταγράψει τον πληθυσμό και τα σχολεία της Μακεδονίας. Έστειλε εγκύλιο προς τους νομάρχες, υποδιοικητές και διοικητικούς αντιπροσώπους της Μακεδονίας για την σύνταξην ένός άκριβους και λεπτομερούς πίνακος της Διοικητικής διαιρέσεως της Μακεδονίας έμφανοντος διάπλασας τάσ πόλεις, κώμαις και χωρία αυτής μετά πάσης άλλης λεπτομερείας για τη χρήση διαφόρων υπηρεσιών¹⁴. Οι παλαιές ονομασίες των κοινοτήτων διατηρήθηκαν έως το 1926¹⁵, οπότε άρχισαν να μετονομάζονται με αντίστοιχες ελληνικές.

Στους φακέλους του αρχείου της Γενικής Διοίκησης της Μακεδονίας που

8. A. Αρβανίτης, 'Η Μακεδονία είκονογραφημένη, έν Αθήνας 1909, σ. 94.

9. D. Brancoff, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σ. 178.

10. Ο D. Brancoff υποστηρίζει ότι στον καζά Καιϊλαρίων κατοικούσαν: 5.640 Ελλαζίτοι, 5.040 πατριαρχικοί Βούλγαροι, 1.452 Βλάχοι, 1.500 Έλληνες και 180 Αθίγγανοι. Ο Λ. Χαλκιόπουλος την ίδια περίοδο αναφέρει τρία σχισματικά χωριά: Εμπόριο με 400 κατοίκους, Ηπάτιο χωρί 300 και Ναλμπάντκιοϋ 150 κατοίκους. Brancoff, δ.π., σ. 178. Α. Χαλκιόπουλος, 'Η Μακεδονία έθνολογική στατιστική των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου, έν Αθήνας 1910, σσ. 108-109. Για την απογραφή του 1905 βλ. Γ. Αδάμουν, «Η Κοζάνη μέσα από τα ανένδοτα αρχεία του ελληνικού προξενείου Ελασσόνος 1882-1912», Διτικομακεδονικά Γράμματα 5 (1994) 233-236. Πρβλ. Κ. Σπανός, «Η απογραφή του 1904 του σαντζακίου των Σερβίων», Ελληνικαζ 21 (2002) 87-88, 162-164.

11. N. Μανάδης, *Εορδαία ένας αιώνας*, Πτολεμαΐδα 2001, σ. 140 (στο εξής: *Εορδαία*).

12. Η Μακεδονία διαιρούνταν στους νομούς Θεσσαλονίκης, Σερρών, Δράμας, Κοζάνης και Φλωρίνης.

13. Για τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας βλ. Γενική Διοίκησις Μακεδονίας συλλογή δογανικών διατάξεων, έγκυλιών, διαταγών και δόημάτων του Γενικού Διοικητοῦ Μακεδονίας έκδοθείσα κατά τό τέος 1914, έν Θεσσαλονίκη 1914.

14. Βλ. Γενική Διοίκησις Μακεδονίας, δ.π., σσ. 233-235.

15. Βλ. Πίναξ μετονομασιών προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1926. Πίναξ μετονομασθείσων κοινοτήτων και συνοικισμών του χράτους, Αθήναι 1929. Στοιχεῖα συστάσεως και έξελίξεως των δήμων και κοινοτήτων, 26, νομός Κοζάνης (Έκδοσις της Κεντρικής Ένισχεως Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος), Αθήναι 1961. M. Σταματελάτος - Φ. Βάμβα-Σταματελάτον, *Επίτομο γεωγραφικό λεξικό της Ελλάδος*, Αθήνα 2001.

φυλάσσονται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας εντοπίσαμε έγγραφο, στον υπ' αριθμό 56 φάκελο, με ημερομηνία 16 Μαΐου 1914, του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Καϊλαρίων Γ. Κοκκίνη προς τη Γενική Διοίκηση της Μακεδονίας (Τμήμα Εκπαίδευσης) επισυναπτόμενο με τρεις συμπληρωματικούς πίνακες ἔναν ἐμφαίνοντα τά προσόντα καὶ τόν μισθόν τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν τουρκικῶν σχολείων ... ἔτερον περιέχοντα στατιστικήν τῶν ξένων σχολείων καὶ τρίτον στατιστικήν τοῦ πληθυσμοῦ ... παραλειφθέντων χωρίων. Ο συμπληρωματικός πίνακας του πληθυσμού της εκπαίδευτικής περιφέρειας Καϊλαρίων φέρει ημερομηνία 15 Μαΐου 1914 και την υπογραφή του επιθεωρητή. Στον πίνακα καταγράφονται 9 κοινότητες της υποδιοίκησης Σόροβιτς¹⁶ του νομού Φλωρίνης και 23 της υποδιοίκησης Καϊλαρίων¹⁷ του νομού Κοζάνης. Στον πίνακα αναφέρεται ακόμη ο αριθμός των κατοίκων, η εθνικότητά τους, καθώς και η ομιλούμενη γλώσσα σε κάθε κοινότητα. Ο επιθεωρητής μας πληροφορεί ότι οι περισσότεροι κάτοικοι ήταν μουσουλμάνοι και ομιλούσαν την τουρκική γλώσσα εκτός από τις κοινότητες Κάτω Νεβόλιανη (260 Τούρκοι, 17 Έλληνες), Ραδούνιτσα (44 Έλληνες) που ομιλούσαν τη βουλγαρική και στα Καλύβια (Γραμματικού) οι 540 Έλληνες τη βλάχικη. Ο επιθεωρητής στον πίνακα, που φέρει τον τίτλο Στατιστική τῶν ξένων σχολείων τῆς ἐκπ. Περιφερείας Καϊλαρίων, καταγράφει 32 κοινότητες, στις οποίες κατά το σχολικό έτος 1913-1914 λειτουργούσαν 47 τουρκικά σχολεία και ένα ρουμανικό. Στην κοινότητα Κότσιανα (Περδαία) σημειώνει «ἀργεῖ ἐφέτος» γεγονός που σημαίνει ότι δεν λειτουργούσε σχολή στην κοινότητα. Στη στατιστική σημειώνονται οι ονομασίες των κοινοτήτων, το είδος των σχολείων, ο αριθμός των μαθητών, μαθητριών και διδασκάλων, το κτίριο (δηλ. κοινοτικό, ιδιωτικό και κυβερνητικό), οι δαπάνες των σχολείων που χορηγούνταν από τις κοινότητες και οι παρατηρήσεις. Ο πίνακας φέρει ημερομηνία 15 Μαΐου 1914 και την

16. Οι κοινότητες που αναφέρονται στη στατιστική είναι η εξής: Ελεβίση, Νοβιγκράτ (857 Τούρκοι), Σπάντζα (Φανός) (120 Τούρκοι), Γουλίτζη (150 Τούρκοι), Κάτω Νεβόλιανη (Βαλτόνερα) (340 Τούρκοι), Άγιοι Θεόδωροι (158 Τούρκοι), Χίντσκο (9 Τούρκοι), Βράπτσιν (10 Τούρκοι), Νοβοσέλη (18 Τούρκοι) και Σωτήρ (243 Τούρκοι). Στην υποδιοίκηση ακόμη ανήκαν οι κοινότητες: Σόροβιτς (500 Έλληνες, 400 Βούλγαροι), Αετός, Γκορνίτσοβο (1.075 Έλληνες), Εζίσουν (Ξενό Νερό) (1.770 Βούλγαροι, 6 Έλληνες), Λιουμπέτινο (Πεδινό) (240 Τούρκοι), Ζέλενιτς (Σκλήθρο) (1.150 Βούλγαροι, 1.000 Τούρκοι, 60 Έλληνες), Νέβετσκα (Νυμφαίο) (2.000 Έλληνες, 75 Ρουμανίζοντες), Νεσνέλη, Πάτελι (Αγιος Παντελεήμων) (1.530 Έλληνες), Πέτερσκο (Πέτρες) (500 Τούρκοι, 200 Βούλγαροι, 110 Έλληνες), Πρεκοπάνα (Περικοπή) (840 Βούλγαροι), Ρούδνικ (Ανάργυροι) (70 Τούρκοι), Στρέμπερενο (450 Έλληνες, 220 Βούλγαροι), Κάτω Κότσι (750 Βούλγαροι, 180 Έλληνες) και Ανώ Κότσι (Υδρούνα) (260 Βούλγαροι). Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, φακ. 53, 'Επαρχία Φλωρίνης. Πίναξ Α' Έθνολογική στατιστική τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατοίκων [1914].

17. Τις κοινότητες αυτές αναφέρουμε στη συνέχεια της μελέτης μας. Από τη στατιστική απουσιάζουν οι παρακάτω κοινότητες της υποδιοίκησης: Ναλμπάνκιοϊ (Περδίκκας), Τρέμπινο (Καρδιά), Φραγκόποι (Ερμακιά), Καραπτουρνάρ (Μαυροπηγή), Κόμανο, Δουρουστλάρ (Προάστιο), Βλάτση, Λίγκα (Μηλοχώρι), Παλαιοχώρι και Ρακίτα (Ολυμπιάδα).

υπογραφή του επιθεωρητή¹⁸. Ο τρίτος πίνακας, που τιτλοφορείται έκπαιδευτική Περιφέρεια Καιλαρίων. Προσόντα και μισθός διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῶν Τουρκικῶν σχολείων καταγράφει 51 διδασκάλους. Από τον πίνακα αυτόν μαθαίνουμε τα ονόματα των διδασκάλων, τον τόπο καταγωγής τους, την ηλικία τους, την οικογενειακή τους κατάσταση (άγαμος-έγγαμος), τα έτη υπηρεσίας, τη μισθοδοσία, την κοινότητα στην οποία δίδασκαν και τις σπουδές τους. Στον πίνακα αυτό παρατηρούμε ότι πολλά ονόματα των διδασκάλων συνοδεύονται με τις λέξεις Χότζας (hoca), Αφούς ή Χαφούζ (hafiz) και Εφένδης (efendi). Χότζας, στα τουρκικά, σημαίνει διδάσκαλος, λεροδιδάσκαλος, σοφός αυτός που διαβάζει εδάφια από το Κοράνιο κατά την ώρα της προσευχής στο τζαμί. Ο χότζας ήταν, επιπλέον υπεύθυνος και του τεμένους. Οι Τούρκοι στις ημέρες μας ακόμη συνηθίζουν να αποκαλούν τον διδάσκαλο χότζα. Hafiz είναι αυτός που μαθαίνει το Κοράνιο απ' έξω, ενώ efendi ση-

18. Η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας έστειλε εγκύρωλι στις διοικητικές αρχές της με την οποία καλούσε τους αντιπροσώπους των μουσουλμανικών κοινοτήτων να συντάξουν πίνακες όπου θα καταγράφονται τα χωριά, τα σχολεία, τα τζαμιά, οι τεκέδες, οι μεντρεσέδες και άλλα θρησκευτικά μουσουλμανικά εναγγή καθιδρύματα. Η εγκύρωλις έχει ως εξής:

Παρακαλοῦμεν δύος καλέστη τούς ἐν τῇ περιφερείᾳ ὑμῶν Μουφτῆδες, ἡ Ἀναπληρωτάς Μουφτῆδων, ἡ προκόπετος τῶν Μουσουλμανικῶν Κοινοτήτων καὶ ζητήστη παρ' αὐτῶν τὴν σύνταξιν καὶ ταχεῖαν δι' ὑμῶν ὑπόβολήν, πρὸς τὸ Γραφεῖον τοῦ παρ'. Ἡμῖν Νομικοῦ Συμβούλου, πινάκων λεπτομερῶς ἀναγραφόντων τὰ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ἔκάστης περιφερείας εὑρησκόμενα Μουσουλμανικά χωρία, ἡ Μουσουλμανικάς Κοινότητας καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ὑπάρχοντα Τζαμία, Τεκέδες, Μενδρεσέδες, Σχολεῖα ἡ ἄλλα εὐαγγή καὶ θρησκευτικά Μουσουλμανικά καθιδρύματα, συνταπομένου Ἐλληνιστὶ δι' ἔκαστον εἶδος καθιδρύματος ἴδιαιτέρου πίνακος περιλαμβάνων - ντος εὐαγγάνωστως τὰς ἔξης λεπτομερείας.

1) Τὰ δύομάτα τῶν Χωρίων καὶ Μουσουλμανικῶν Κοινοτήτων.

2) Τὰ Διοικητικά τμήματα, Ὑποδιοικήσεις καὶ Νομαρχίας, εἰς ἀ ὑπάγονται τὰ χωρία ἡ αἱ Μουσουλμανικαὶ Κοινότητες.

3) Τὸ εἶδος καὶ δύομα ἔκάστου Τεμένους, Τεκέ, Σχολείου ἡ ἄλλου εὐαγγοῦς ἡ θρησκευτικοῦ μουσουλμανικοῦ ἰδρύματος.

4) Τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸν τῶν προσόδων ἔκάστου Τεμένους, Τεκέ, Σχολείου ἡ ἰδρύματος κατὰ μῆνα ἡ κατ' ἔτος.

5) Τὸ εἶδος τῆς ἐπιτροπῆς ἥτις διαχειρίζεται τὰς προσόδους ἔκάστου ἰδρύματος.

6) Τὸ εἶδος τῆς δαπάνης διὰ τὴν συντήρησιν τούτων.

7) Τὸ δύομα τοῦ προϊσταμένου, ἱερωμένου, ἔκάστου τεμένους ἡ τεκέ.

8) Τὰ δύομάτα τοῦ διδάσκοντος εἰς ἔκαστον σχολεῖον ἡ μενδρεσέ προσωπικοῦ.

9) Τὸν ἀριθμὸν τῶν φυτώντων εἰς ἔκαστον σχολεῖον ἡ μενδρεσέ μαθητῶν ἡ μαθητικὸν.

10) Τὸν μισθὸν ἔκάστου ιερωμένου, διδασκάλου ἡ ἄλλου τινός προϊσταμένου ἡ βοηθοῦ τῶν ἰδρυμάτων τούτων.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 11 Ιουνίου 1914

Ο Γενικός Διοικήτης Μακεδονίας

ΘΕΜ. ΣΟΦΟΥΛΗΣ

Γενική Διοίκησης Μακεδονίας, δ.π., σσ. 69-70.

Στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, όπου διασώζεται μέρος των εγγράφων της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, συναντούμε στους φακέλους της καταγραφές νομαρχιών, υποδιοικήσεων σύμφωνα με τις οδηγίες της, οι οποίες μας παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες για τη Μακεδονία.

μαίνει κύριος. Εμείς πιστεύουμε ότι οι λέξεις *hoca*, *hafız* και *efendi* που αντικαθίστούσαν τα επίθετά τους ήταν τιμητικοί τίτλοι που απέδιδαν σεβασμό στο πρόσωπό τους. Οι ηλικίες των διδασκάλων κυμαίνονταν από 20-70 ετών, οι περισσότεροι όμως διδάσκαλοι των σχολείων της περιφέρειας Καϊλαρίων ήταν νέοι. Επίσης οι περισσότεροι ήταν έγγαμοι εκτός από έξι αγάμους και δύο χήρους. Όσον αφορά στη μόρφωσή τους ήταν απόφοιτοι των σχολείων Ιδαδιέ (Idadiye), του Διδασκαλείου Μοναστηρίου, της αστικής σχολής Μοναστηρίου, του Ιεροδιδασκαλείου Κωνσταντινουπόλεως, της σχολής Σερβίων, των αστικών σχολείων Καϊλαρίων, Μουραλάρ, Εδέσσης, μεντρεσέδων¹⁹ κ.ά. Στα σχολεία δίδασκαν εκτός από τους διδασκάλους και χοτζάδες. Οι περισσότεροι διδάσκαλοι, από ότι παρατηρούμε στον εν λόγω πίνακα, δίδασκαν στις κοινότητες από τις οποίες κατάγονταν. Οι μισθοί που λάμβαναν δεν ήταν ικανοποιητικοί και ήταν ανάλογοι με την οικονομική κατάσταση της κοινότητας π.χ. ο Αχμέτ Εφένδης λάμβανε από την κοινότητα Κάτω Καϊλαρίων το ποσό των 33 λιρών Τουρκίας, ενώ από την ίδια κοινότητα ο Διασίν Ιμπραήμ (Yasin İbrahim) 14, ο Χαφούζ Μουρτιζά και ο Αλή Χότζας 9 λίρες Τουρκίας ο καθένας, ενώ ο διδάσκαλος Σαλή Χότζας που δίδασκε στην κοινότητα Τζελελί πληρωνόταν 3 λίρες Τουρκίας. Τα έτη υπηρεσίας τους κυμαίνονταν από 1-20. Πιο συγκεκριμένα είκοσι έτη υπηρεσίας είχαν μόνο 3 από τους 51 διδασκάλους, 15 έτη 3, 10 έτη 8 διδάσκαλοι, ενώ οι υπόλοιποι από 1-9 έτη. Με βάση τη στατιστική που μελετούμε, αλλά και από άλλες πηγές²⁰ εξάγεται το συμπέρασμα ότι στα Καϊλάρια, αλλά και σ' ολόκληρη τη Μακεδονία, με εξαιρεση τη Θεσσαλονίκη²¹ που ήταν η πρωτεύουσά της, οι Τούρκοι άρχισαν

19. Medrese: iεροσπουδαστήριο. Για τους μεντρεσέδες βλ. M. Kemal Özergin, «Eski bir Rüznâme'ye göre İstanbul ve Rumeli medreseleri» (Οι μεντρεσέδες της Κωνσταντινουπόλεως και των Βαλκανίων σύμφωνα με ένα παλαιό βιβλίο καθημερινών εξόδων), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Arastırmaları Enstitüsü* 4-5 (1973-1974) 263-290· S. Eyice, «Mescid», *İslam Ansiklopedisi*, τόμ. 8, İstanbul 1993, σσ. 1-120. H. Akgündüz, *Osmanlı medrese sistemi* (Το σύστημα των οθωμανικών μεντρεσέδων), İstanbul 1997· C. İzgi, *Osmanlı medreselerinde ilim* (Η παιδεία στους οθωμανικούς μεντρεσέδες), τόμ. 1-2, İstanbul 1997.

20. Από τη θέση αυτή οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Κολωνίας κ. Γαβριήλ, ο οποίος μας δώρισε δύο σπάνια πανεπιστημιακά βιβλία τα οποία διδάχθηκε κατά τη διάφορα των φοιτητικών χρόνων του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινουπόλεως και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παιδεία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και αποτέλεσαν πολύτιμο οδηγό για τη μελέτη μας· N. Atuf, *Türkiye maarif tarihi* (Η ιστορία της τουρκικής παιδείας), τ. 1-2, İstanbul 1931, 1932.

21. Βλ. Γ. Μωραΐτόπουλος, *'Η Θεσσαλονίκη*, ἐν Ἀθήναις 1882, σσ. 37-38· Π. Κοντογιάννης, «Σχολεία ἀλλοφύλων ἐν Θεσσαλονίκῃ», *Μακεδονικόν Ἰμερολόγιον* (Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου) ἔτος Γ' 1910, ἐν Ἀθήναις 1909, σσ. 155-161· N. Ιγγλέσης, 'Οδηγός τῆς Ἐλλάδος, Ἀθήνας 1910-1911, σ. 30· A. S. Ünver, «Selanik'te yüz eserimiz hakkında» (Σχετικά με τα εκατό μνημεία μας στη Θεσσαλονίκη), *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, τόμ. 1, İstanbul 1972, σσ. 257-260· B. Δημητριάδης, *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατά τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 393-399· Σ. Λουκάτος, *Πολιτειογραφία τῆς νομαρχιακῆς περιφέρειας τῆς Θεσσαλονίκης, 1923*. Μέρος Α' 'Υποδιοικήσεις: Βερροίας-Θεσσαλονίκης-Κατε-

να ιδρύουν τα περισσότερα σχολεία τους²² στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα²³. Το γεγονός αυτό οφείλεται στη μεγάλη οικονομική ανάπτυξη που γνώρισε κατά την περίοδο αυτή η Μακεδονία.

Στη συνέχεια της μελέτης μας θα αναφερθούμε αναλυτικά, με βάση τα στοιχεία που μας παρέχει η εν λόγω στατιστική, στις κοινότητες της περιφέρειας Καϊλαρίων, όπου λειτουργούσαν τουρκικά σχολεία. Ας σημειωθεί ότι στην υπό εξέταση περιοχή λειτουργούσαν και ελληνικά σχολεία²⁴. Υπενθυμίζουμε ότι ο υποδιοικητής στον συμπληρωματικό πίνακα της στατιστικής των κατοίκων της περιοχής δεν καταγράφει ολόκληρο τον πληθυσμό της, αφού, όπως αναφέρει, πρόκειται για συμπληρωματικό πίνακα, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των κατοίκων ορισμένων κοινοτήτων που αναφέρονται στον πίνακα της στατιστικής των ξένων σχολείων. Δυστυχώς η στατιστική που προηγήθηκε στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας δεν σώζεται. Για να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του πληθυσμού των κοινοτήτων που απουσιάζουν από τον πίνακα θεωρούμε σκόπιμα να συμπληρώσουμε αυτές από την πλησιέστερη χρονολογικά μελέτη του Αθανασίου Χαλκιόπουλου, η οποία αναφέρεται στους κατοίκους των κοινοτήτων που εξετάζουμε. Στη μελέτη μας διατηρούμε την ορθογραφία και τις ονομασίες των κοινοτήτων όπως καταγράφονται στους πίνακες· όταν μας είναι γνωστή, δίνουμε και τη σημερινή ονομασία τους.

Τα Καϊλάρια²⁵ χωρίζονταν σε δύο συνοικίες: Άνω Καϊλάρια²⁶ και Κάτω

ρίνης, Αθήνα 1987, σσ. 105-107.

22. Για την οργάνωση της παιδείας βλ. ενδεικτικά Ι. Uzunçarşılı, *Osmalı devletinin ilmiye teşkilatı* (Η οργάνωση της παιδείας εντός του Οθωμανικού Κράτους), Ankara 1965.

23. Για τα τουρκικά σχολεία του σαντζακίου Θεσσαλονίκης βλ. Π. Βαλσαμίδης, «Τα Τουρκικά σχολεία στο σαντζάκι Θεσσαλονίκης κατά το σχολικό έτος 1910-1911», *Μακεδονικά* 31 (1997-1998) 345-389.

24. Για τα ελληνικά σχολεία βλ. κυρίως Σ. Παπαδόπουλος, 'Εκπαίδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του έλληνισμού της Μακεδονίας κατά τόν τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 178-182· Αδάμου, ο.π., σσ. 253-255· Α. Δάρδας, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Μακεδονία κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας ως αυτοάμνυνα του ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 76-77.

25. Ο Δημήτριος Φιλιππίδης αναφέρει (1906) 2.500 Μουσουλμάνους και 500 Έλληνες, ο Α. Αρβανίτης 2.000 Τούρκους και 700 Έλληνες κάτοικους και ο Α. Χαλκιόπουλος (1910) σημειώνει 4.000 Μουσουλμάνους και 200 Έλληνες, Δ. Φιλιππίδης, 'Η Μακεδονία Ιστορικῶς, ἐθνολογικῶς, γεωγραφικῶς, στατιστικῶς, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 79· 'Αρβανίτης, ο.π., σσ. 93-94· Χαλκιόπουλος, ο.π., σ. 108. Πρβλ. Χ. Πουλίου, «Διοικητική διαίρεσης της Μακεδονίας», *Μακεδονικόν Ήμερο-λόγιον* (Παμμακεδονικού Συλλόγου) έτος Δ' 1911, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 165· Α. Αδάμου, ο.π., σ. 233.

26. Ο αρχιμ. Νικηφόρος Μανάδης δημοσίευσε έγγραφο, με ημερομηνία 7 Μαρτίου 1951, που αφορούσε στην ανέγερση του ναού του αγίου Ιωάννου Άνω Καϊλαρίων, στο οποίο διαβάζουμε 'Η Πόλις μας, ώς γνωστόν, δέν κατώθισε νά ἀποκτήσῃ Ἐλληνοπρεπεῖς Ναοὺς ἀλλ' οἱ ὑφιστάμενοι εἶναι Τουρκικὰ Τζαμιά λίαν πεπαλαιομένα και ἐπικίνδυνα διὰ τὸν περαιτέρω ἐκκλησιασμὸν μας. Βλ. Ν. Μανάδης, 'Ιερά Μητρόπολις Νέας Πελαγονίας 1924-1930 ἡ Πτολεμαΐδος

Καϊλάρια. Στα Άνω Καϊλάρια²⁷ λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία δίδασκαν ο Χαφούζ Καζήμ (Kâzım) και Τζεμάλ Χότζας²⁸ σε 70 μαθητές και 30 λίρες Τουρκίας. Ο πρώτος λάμβανε μισθό 24 λίρες Τουρκίας, ενώ ο δεύτερος 18 λίρες Τουρκίας. Τα έξοδα της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 42 λιρών Τουρκίας. Στα Κάτω Καϊλάρια²⁹ λειτουργούσαν μία αστική και τρεις κοινές σχολές. Στην αστική σχολή δίδασκαν δύο διδάσκαλοι σε 80 μαθητές. Στις κοινές σχολές δίδασκαν τρεις διδάσκαλοι. Στην πρώτη φοιτούσαν 20 μαθητές και 20 μαθήτριες. Τον ίδιο αριθμό συναντούμε και στη δεύτερη, ενώ στην τρίτη 30 μαθητές και 25 μαθήτριες. Στην αστική σχολή δίδασκαν ο Αχμέτ Εφένδης και ο Διασίν Ιμπραήμ³⁰. Ο πρώτος λάμβανε μισθό 33 λίρες Τουρ-

και Έορδαίας 1930-1935, Πτολεμαΐδα 2000, σ. 241 (στο εξής: Ιερά Μητρόπολις).

27. Το τέλος των Άνω Καϊλαρίων μετά το 1923 μετατράπηκε σε ναό, που ετιμάτο στον ἄγιο Ιωάννη, και τελούνταν τα της λατρείας περισσότερα από τριάντα χρόνια έως την ανοικοδόμηση του ναού του αγίου Ιωάννου. Βλ. Μανάδης, Ιερά Μητρόπολις, ὥ., σ. 236, 265-270.

28. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από τα Καϊλάρια. Ο Χαφούζ Καζήμ γεννήθηκε το 1305 (1889) και ο Τζεμάλ Χότζας το 1300 (1884). Και οι δύο ήταν απόφοιτοι darülmüallimin (σχολή διδασκάλων αρρένων). Ο πρώτος είχε προϋπηρεσία ένα έτος, ενώ ο δεύτερος οκτώ έτη. Οι χρονολογίες στις παρενθέσεις είναι σύμφωνα με το χριστιανικό ημερολόγιο, ενώ οι λοιπές σύμφωνα με το ισλαμικό ημερολόγιο (έτος εγίρας). Βλ. R. Unat, *Hicrî tarihleri milâdî tarihe çevirme kılavuzu* (Οδηγός που μετατρέπει τα έτη εγίρας σε χριστιανικά έτη), Ankara 7¹⁹⁹⁴. Yücel Dağılı-Cumhure Üçer, *Tarih çevirme kılavuzu* (Οδηγός που μετατρέπει τις χρονολογίες-ημερομηνίες), τόμ. 1-5, Ankara 1997.

29. Το τέλος της συνοικίας λειτουργούσε από το 1923 ως ναός του αγίου Στεφάνου, το οποίο μετονόμασαν έτσι οι πρόσφυγες από το Εξάστερο της Ανατολικής Θράκης σε ανάμηνη του ναού της πατρίδας τους που ετιμάτο στον ἄγιο Στέφανο. Εδώ εκκλησιάζονταν μαζί με τους πρόσφυγες που ήθελαν από τους Επιβάτες έως την 9η Μαΐου του 1955, οπότε κατεδαφίστηκε, διότι τέθηκε σε λειτουργία ο νέος ομώνυμος ναός, που θεμελιώθηκε δίπλα του την 23η Αυγούστου 1953, και πρωτολειτούργησε τη 15η Μαΐου 1955. Ο αρχιμ. Νικηφόρος Μανάδης δημοσίευσε φωτογραφίες του τέματού. Βλ. Μανάδης, Ιερά Μητρόπολις, ὥ., σ. 2242-244. Για τους Επιβάτες βλ. «Ἐπαρχία Σηλυβρίας», *Ἐπετηρίς τοῦ Θρακικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου 1* (1872-1873) 57-59, 2 (1873-1874) 94-95· Ε. Δράκος, *Τὰ Θρακικά ἡτοὶ διαλέξεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχῶν Σηλυβρίας, Γάνου καὶ Χώρας, Μετρῶν καὶ Ἀθύρων, Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως, Καλλιουπόλεως καὶ Μαδύτου, τεύχος Α'*, Αθήνησιν 1892, σ. 27-38· Α. Σαμοθράκης, *Λεξικὸν γεωγραφικὸν καὶ ἴστορικὸν τῆς Θράκης*, Αθῆναι² 1963, σ. 183-185· Ε. Σταμούλη-Σαφαντή, *Ἀπό τὴν Ἀνατολικὴ Θράκην. Ἡ Σηλυβρία μὲ τὰ γύρω τῆς χωρία, τ. 1*, Αθῆναι 1956, σ. 51· Α. Μήλλας, *Προποντίδα μια θάλασσα της Ρωμιοσύνης*, Αθήνα 1992, σ. 135-136· «Κώδιξ Επιβατών», *Θρακικά 14* (1940) 260-277· K. Βέικου-Σεραμέτη, «Επιβάτες Ανατολικής Θράκης. Βιβλιογραφικά στοιχεία (1829-1980)», *Θρακικά Χρονικά 3* (1980-1981) 90-94· C. Kozanoglu, *Her yönlüye Silivri* (Η Σηλυβρία απ' όλες τις όψεις), Silivri 1994, σ. 162-176. Γ. Καριώτης, *Μνήμες Επιβατών, [Θεσπαλονίκη]* 1999 και για το Εξάστερο βλ. «Ἐπαρχία Σηλυβρίας», *Ἐπετηρίς τοῦ Θρακικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου 2* (1873-1874) 96· Δράκος, ὥ., σ. 38-41· M.A.S., «Κώδιξ Εξαστέρου», *Θρακικά 18* (1943) 161-175· X. Γκέρτσος, *Ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη. Μερικὴ καὶ σύντομος ἴστορία αὐτῆς. Τό Εξάστερον καὶ ἡ λαογραφία αὐτοῦ*, Αθῆναι 1967· A. Κανιατσάκης, «Ιστορικές μνήμες. Ἀνατολικὴ Θράκη-θρησκεία καὶ παιδεία στό Εξάστερον», *Ημερολόγιο-Λεύκωμα Θρακική Εστία Θεσπαλονίκης 3* (1984) 164-167.

30. Οι διδάσκαλοι Αχμέτ Εφένδης και Διασίν Ιμπραήμ κατάγονταν από τα Καϊλάρια· ο πρώτος είχε γεννηθεί το 1310 (1894), ενώ ο δεύτερος το 1285 (1869). Και οι δύο ήταν απόφοιτοι

κίας, ενώ ο δεύτερος 14. Στις υπόλοιπες σχολές δίδασκαν: ο Χαφούζ Μουρτιζά, ο Αλή Χότζας που λάμβαναν από 9 λίρες Τουρκίας και ο Ιμάμ Χαφούζ Εγιούπ³¹ πληρωνόταν 10 λίρες Τουρκίας. Η συνολική δαπάνη των σχολείων ανερχόταν στο ποσό των 75 λιρών Τουρκίας.

Στην Ελεβίση ζούσαν 837 Τούρκοι. Λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία δίδασκε ο Ρετζίπ (Recep) Εφένδης³² σε 20 μαθητές και 15 μαθήτριες που λάμβανε μισθό 18 λίρες Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 18 λιρών Τουρκίας.

Στο Σούρποβο³³ ζούσαν 929 Τούρκοι³⁴. Αναφέρεται μία τουρκική σχολή με τρεις διδασκάλους και 60 μαθητές και 40 μαθήτριες. Η σχολή ήταν ιδιωτική. Τα μαθήματα δίδασκαν ο Αλή Χότζας, ο Ασάν Χότζας³⁵, που λάμβαναν έκαστος από 8 λίρες Τουρκίας, και ο Νεμπτή Αφούζ που πληρωνόταν με 10 λίρες Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 26 λιρών Τουρκίας.

Στο Κελεμές³⁶, με 248 Τούρκους κατοίκους³⁷, λειτουργούσε μία κοινή

της αστικής σχολής Καΐλαριών. Ο Αχμέτ Εφένδης είχε προϋπηρεσία ενός έτους, ενώ ο Διασίν Ιμπραήμ δεκαπέντε έτη.

31. Οι Χαφούζ Μουρτιζά και Ιμάμ Χαφούζ Εγιούπ γεννήθηκαν στα Καΐλάρια· ο πρώτος το 1310 (1894) και ο δεύτερος 1300 (1884). Ο Αλή Χότζας γεννήθηκε στο Ναλμπάνκιού το 1300 (1884). Και οι τρεις διδάσκαλοι ήταν απόφοιτοι μεντρεόεδων. Ο Χαφούζ Μουρτιζά και ο Αλή Χότζας είχαν προϋπηρεσία ενός έτους, ενώ ο Ιμάμ Χαφούζ Εγιούπ δέκα έτη.

32. Ο Ρετζίπ Εφένδης γεννήθηκε το 1302 (1886) στο Νοβιγκράτ· ήταν απόφοιτος Ιδαιέ και είχε προϋπηρεσία τρία έτη.

33. Το Σούρποβο ή Σούπλοβο μετονομάστηκε σε Άρδασσα. Από έγγραφο του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του ναού της Μεταμορφώσεως της κοινότητας Άρδασσας προς το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων για την παροχή χρηματικής βιοήθειας για την αποτεράτωση του ναού, που δημοσίευσε ο αρχιμ. Νικηφόρος Μανάδης, με ημερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1959, διαβάζουμε ... ἀναφέρωμεν Ὅμιν διτὶ Μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν, ἥλθομεν εἰς Ἑλλάδα καὶ ἐγκαταστάθημεν εἰς τὸ χωρίον πρώην «Σούρποβον» ἀμιγὲς Ὄθωμανικὸν καὶ μετονομασθὲν εἰς Ἀρδασσαν... Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐγκατάστασίν μας ἐν ἔτει 1923, εὑρέθημεν εἰς ἀνάγκην νὰ δρίσωμεν τόπον λατρείας καὶ νὰ ἐκκλησιασθῶμεν εἰς μίαν ἐνταῦθα κειμένην τουρκικὴν ἀχρωδῶνα. Κατὰ δὲ τὴν δι` ἀνταλλαγῆς φυγὴν τῶν Τούρκων, μετατρέψαμεν τὸ ὑπάρχον ἐτοιμόρροπον ἥδη τότε τέμενος «Τσαμί» τῶν Τούρκων εἰς τόπον πρωσευχῆς καὶ χριστιανικῆς λατρείας ἐνθα ἐκκλησιασθέντες κατὰ πρώτον τὴν δην Αὐγούστου τοῦ 1923 ἡμέραν τῆς θείας Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, ὠνομάσαμεν αὐτὸν Ιερὸν Ναὸν Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος... ἐκκλησιαζόμενοι ἔκτοτε μέχρι τοῦδε πάντοτε ἐπισκενάζοντες καὶ ἐσωτερικῶς ὑποστηρίζοντες τούτον ἐν τοῦ φόβῳ τῆς καταρρεύσεως ἐναλλάσσοντες ἐκάστοτε τὰ σεσήπτα ξύλινα ὑποστηρίγματα. Εσχάτως ὅμως τοῦτο κατέστη τελείως ἐτοιμόρροπον καὶ λίαν ἐπικίνδυνον δι` ἐκκλησιασμόν. Μανάδης, Ιερά Μητρόπολις, ὥ.π., σσ. 246-247.

34. Ο Χαλκιόπουλος, ὥ.π., σ. 108, αναφέρει 650 Τούρκους και 100 Έλληνες κατοίκους.

35. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Σούρποβο. Ο πρώτος γεννήθηκε το 1295 (1879), ο δεύτερος το 1260 (1844) και ο τρίτος το 1308 (1892). Οι πρώτοι δύο ήταν απόφοιτοι «μικρού σχολείου», ενώ ο τελευταίος της αστικής σχολής Καΐλαριών. Ο Αλή Χότζας είχε προϋπηρεσία τριών ετών, ο Ασάν Χότζας είκοσι και ο Νεμπτή Αφούζ δύο ετών.

36. Το Κελεμές ή Οκελεμές μετονομάστηκε σε Φαράγγι.

37. Στην απογραφή της 19ης Δεκεμβρίου του 1920 καταγράφονται 128 άνδρες και 122 γυ-

σχολή. Η στατιστική που μελετούμε δεν αναφέρει τον αριθμό των μαθητών. Μας πληροφορεί μόνο ότι στη σχολή δίδασκε ο Χασάν Τσαούς³⁸. Επίσης δεν γνωρίζουμε τον μισθό του διδασκάλου, καθώς και τη δαπάνη που διέθετε η κοινότητα για τη σχολή.

Στο Τζουμά³⁹ κατοικούσαν 802 Τούρκοι⁴⁰. Υπήρχαν τρεις κοινές σχολές. Στην πρώτη παρακολούθουσαν τα μαθήματα 30 μαθητές και 20 μαθήτριες, στους οποίους δίδασκε ένας διδάσκαλος που λάμβανε 10 λίρες Τουρκίας. Στη δεύτερη φοιτούσαν 30 μαθητές και 20 μαθήτριες, στους οποίους δίδασκε ένας διδάσκαλος με μισθό 10 λίρες Τουρκίας, ενώ στην τρίτη σχολή υπήρχαν 25 μαθητές και 15 μαθήτριες με ένα διδάσκαλο που λάμβανε το ποσό των 10 λιρών Τουρκίας. Στις σχολές δίδασκαν ο Μουσταφά Αφούς, ο Σουλεϊμάν Μολτέ και ο Μουντίν (Muhittin) Αφούς⁴¹. Η συνολική ετήσια δαπάνη των σχολείων ανέρχονταν στο ποσό των 30 λιρών Τουρκίας.

Το Χαϊδαρλή⁴² κατοικείτο από 939 Τούρκους⁴³. Στην κοινότητα αυτή υπήρχαν τρεις κοινές σχολές. Στην πρώτη φοιτούσαν 18 μαθητές και 12 μαθήτριες, στη δεύτερη 18 μαθητές και 15 μαθήτριες, ενώ στην τρίτη 25 μαθητές και 15 μαθήτριες. Στις σχολές δίδασκαν τρεις διδάσκαλοι: ο Ρετζέπ Αχμέτ, ο Τζεμάλ Αχμέτ, που λάμβαναν από 5 λίρες Τουρκίας ο καθένας, και ο Σαλή Αχμέτ που πληρωνόταν 7 λίρες Τουρκίας⁴⁴. Η συνολική δαπάνη των σχολείων ανέρχονταν στο ποσό των 17 λιρών Τουρκίας.

Στο Ερτουμούστ⁴⁵, στο οποίο κατοικούσαν 977 Τούρκοι⁴⁶, λειτουργούσαν

ναίκες. Πληθυσμός του Βασιλείου της Έλλαδος κατά την άπογραφήν της 19ης Δεκεμβρίου 1920, έναν Αθήνας 1921, σ. 173 (στο εξής: Πληθυσμός του Βασιλείου).

38. Γεννήθηκε στην Κατράνιτσα το 1280 (1864): ήταν χότζας και είχε δύο έτη προϋπηρεσία.

39. Το 1925 μετονομάστηκε Καλλιθέα, ενώ το 1928 Αμύνταλα (Δ. 19.7.1928 ΦΕΚ Α' 156/1928) και το 1961 σε Χαρανγή (Β.Δ. 81/22.1.1961 ΦΕΚ Α' 20/1961).

40. Κατά τον Χαλκιόπουλο, ό.π., σ. 109, 700 άτομα.

41. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Τζουμά. Ο Μουσταφά Αφούς και ο Μουντίν Αφούς γεννήθηκαν το 1302 (1886), ενώ ο Σουλεϊμάν Μολτέ το 1301 (1885). Και οι τρεις ήταν απόφοιτοι του διδασκαλείου Μοναστηρίου. Ο Μουσταφά Αφούς είχε προϋπηρεσία επτά έτη, ο Σουλεϊμάν Μολτέ έξι και ο Μουντίν Αφούς τέσσερα.

42. Σήμερα ονομάζεται Κλείτος.

43. Ο Χαλκιόπουλος σημειώνει 690 Τούρκους κατοίκους. Στο Χαϊδαρλή υπήρχε τέμενος με την ονομασία Abdullah bin Ahmet Ağa Cami και στην κάτω συνοικία του γνωρίζουμε ότι υπήρχε το Ferci Zade Ahmet bin Mehmet Bey Cami. Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109· E. Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı mimârî eserleri* (Οθωμανικά αρχιτεκτονικά μνημεία στην Ευρώπη), τόμ. 4 βιβλίο 5, İstanbul 1982, σ. 186.

44. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Χαϊδαρλή. Ο Ρετζέπ Αχμέτ γεννήθηκε το 1300 (1884), ο Τζεμάλ Αχμέτ το 1302 (1886) και ο Σαλή Αχμέτ το 1288 (1872). Όλοι ήταν απόφοιτοι κοινής σχολής. Οι πρώτοι δύο διδάσκαλοι είχαν προϋπηρεσία από τρία έτη, ενώ ο τρίτος δέκα έτη.

45. Είναι η σημερινή Ποντοκώμη.

46. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, υποστηρίζει ότι κατά το έτος 1910 στην κοινότητα ζούσαν 840 Τούρκοι.

δύο κοινές σχολές. Στην πρώτη τα μαθήματα παρακολουθούσαν 60 μαθητές και 20 μαθήτριες με ένα διδάσκαλο, ενώ στη δεύτερη τους 25 μαθητές και 15 μαθήτριες δίδασκε ένας διδάσκαλος. Στις σχολές δίδασκαν: ο Νεπμή Αφούς που λάμβανε μισθό 12 λίρες και ο Σαλή Αφούς⁴⁷ για τον οποίο δεν γνωρίζουμε τον μισθό του. Η ετήσια δαπάνη της πρώτης σχολής ανερχόταν στο ποσό των 12 λιρών Τουρκίας. Όσον αφορά στη δεύτερη σχολή δεν γνωρίζουμε τη δαπάνη της, καθώς και τον μισθό που λάμβανε ο διδάσκαλός της.

Στην Άρμπιτνα⁴⁸, που ζούσαν 351 Τούρκοι⁴⁹, λειτουργούσε μία σχολή. Σ' αυτή δίδασκε ο Μπαϊράμ Αφούς⁵⁰ σε 30 μαθητές και 10 μαθήτριες με μισθό 14 λίρες Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 14 λιρών Τουρκίας.

Στην Ινέοβα⁵¹ συναντούμε 703 Τούρκους⁵². Λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία δίδασκε ο Κιαζήμ Εφέντης⁵³ σε 30 μαθητές και 10 μαθήτριες. Δεν γνωρίζουμε τον μισθό που λάμβανε ο διδάσκαλος ούτε τις δαπάνες του σχολείου.

Στο Κολάρτς⁵⁴ ζούσαν 460 Τούρκοι⁵⁵. Υπήρχε μία σχολή, στην οποία τα μαθήματα δίδασκε ο Ιμπτέ-Τουλά Χότζας⁵⁶ σε 30 μαθητές και 10 μαθήτριες. Και για αυτή τη σχολή δεν έχουμε πληροφορίες για τον μισθό του διδασκάλου και για τα έξοδά της.

Η Ούτσενα⁵⁷ κατοικείτο από 682 Τούρκους⁵⁸. Λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία τα μαθήματα δίδασκε ο διδάσκαλος Αχμέτ Ιμπραήμ⁵⁹ σε 35 μα-

47. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Ερτομούσι. Ο Νεπμή Αφούς γεννήθηκε το 1305 (1889) και ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου Μοναστηρίου με προϋπηρεσία έξι ετών, ενώ ο Σαλή Αφούς το 1308 (1892) και ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Καΐλαριων με προϋπηρεσία ενός έτους.

48. Η Αρμπινα ή Χαρμπίνα ή Αρμπινο ονομαζόταν έτσι έως το 1928. Στη συνέχεια μετονομάστηκε Φτελιώνας και από το 1940 έως το 1951 Πτελιών. Σήμερα ονομάζεται Πτελεών.

49. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, σημειώνει ότι το 1910 στην κοινότητα ζούσαν 280 Τούρκοι.

50. Γεννήθηκε στο Μουρανλί το 1308 (1892): ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου Μοναστηρίου και είχε προϋπηρεσία δύο ετών.

51. Μετονομάστηκε σε Αχρινή.

52. Κατά τον Χαλκιόπουλο, ό.π., σ. 109, 600 άτομα.

53. Ο Κιαζήμ Εφέντης γεννήθηκε στα Σέρβια το 1295 (1879): ήταν εφοδιασμένος με απολυτήριο της σχολής των Σερβίων και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

54. Κολάρτς ή Κολάρτσα σήμερα ονομάζεται Μανιάκι.

55. Σύμφωνα με την απογραφή του 1920 στην κοινότητα κατοικούσαν 276 άνδρες και 265 γυναίκες. Πληθυσμός του Βασιλείου, ό.π., σ. 172.

56. Γεννήθηκε στο Κολάρτς το 1280 (1864): ήταν απόφοιτος «μικρού σχολείου» και είχε προϋπηρεσία είκοσι ετών.

57. Ούτσενα ή Ούτσανα. Από το 1928 έως το 1940 έφερε την ονομασία Κομνηνό, ενώ σήμερα ονομάζεται Κομνηνά.

58. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, αναφέρει 580 Τούρκους.

59. Ο Αχμέτ Ιβραήμ γεννήθηκε στην Ούτσενα το 1280 (1864): ήταν απόφοιτος «μικρού σχο-

θητές και 20 μαθήτριες και λάμβανε μισθό 15 λίρες Τουρκίας.

Στο Τσαλτζιλάρ⁶⁰ ζούσαν 2.381 Τούρκοι⁶¹, ενώ λειτουργούσαν τέσσερις σχολές. Στην πρώτη τα μαθήματα παρακολουθούσαν 30 μαθητές και 20 μαθήτριες. Η δεύτερη είχε 25 μαθητές και 15 μαθήτριες, ενώ η τρίτη και η τέταρτη είχαν από 20 μαθητές και 15 μαθήτριες. Σε καθεμία από τις σχολές δίδασκε ένας διδάσκαλος. Τα μαθήματα δίδασκαν οι: Γουσούφ (Yusuf) Χότζας, Αντέμ Χότζας, Ιντρίς Χότζας και Οσμάν Εφένδης⁶². Ο πρώτος και ο τρίτος λάμβαναν από 6 λίρες Τουρκίας, ο δεύτερος 8 και ο τέταρτος 4. Οι δαπάνες των σχολείων ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 24 λιρών Τουρκίας.

Στο Κρέμσι⁶³ βρίσκουμε 1.236 Τούρκους⁶⁴. Στην κοινότητα λειτουργούσε μία σχολή που δίδασκε ο Μουχαρέμ Ασάν⁶⁵ σε 50 μαθητές με μισθό 10 λίρες Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 10 λιρών Τουρκίας.

Στη Βοϊβοντίνα⁶⁶ ζούσαν 381 Τούρκοι⁶⁷. Υπήρχε μία σχολή, στην οποία δίδασκε ο Σαλή Χότζας⁶⁸. Δεν γνωρίζουμε περισσότερα στοιχεία για τη σχολή.

Στο Μουραλάρ⁶⁹ κατοικούσαν 435 Τούρκοι⁷⁰. Λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία δίδασκε ο Μουσταφά Βελή⁷¹ σε 15 μαθητές και 15 μαθήτριες με μισθό 8 λίρες Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 8 λιρών Τουρκίας.

Στο Μπαϊρακλή⁷² ζούσαν 280 Τούρκοι⁷³. Υπήρχε μία σχολή, στην οποία

λείου» και είχε προϋπηρεσία δέκα ετών.

60. Σήμερα ονομάζεται Φιλώτας.

61. Κατά τον Χαλκιόπουλο, ό.π., σ. 109, οι Τούρκοι ήταν 2.250.

62. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Τσαλτζιλάρ. Ο Γιουσούφ Χότζας γεννήθηκε το 1305 (1889), ο Αντέμ Χότζας και ο Ιντρίς Χότζας το 1285 (1869), ενώ ο Οσμάν Εφένδης το 1278 (1862). Οι διδάσκαλοι ήταν απόφοιτοι Ιδαδιέ. Ο πρώτος είχε προϋπηρεσία τεσσάρων ετών, ο δεύτερος οκτώ, ο τρίτος έξι και ο τέταρτος εννέα.

63. Το Κρέμσι ή Κρήμσια μετονομάστηκε σε Μεσόβουνο.

64. Σύμφωνα με την απογραφή της 19ης Δεκεμβρίου του 1920 στην κοινότητα κατοικούσαν 753 άνδρες και 715 γυναίκες. Πληθυσμός τοῦ Βασιλείου, ό.π., σ. 173.

65. Ο Μουχαρέμ Ασάν γεννήθηκε στο Κρέμσι το 1310 (1894)- ήταν απόφοιτος της απτικής σχολής Μοναστηρίου και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

66. Η Βοϊβοντίνα ή Βοεβδόνα μετονομάστηκε σε Σπηλιά.

67. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, παρουσιάζει 250 κατοίκους.

68. Καταγόταν από το Τζουμά και είχε γεννηθεί το 1295 (1879)- ήταν χότζας στην κοινότητα με προϋπηρεσία οκτώ ετών.

69. Το Μουραλάρ ή Μουνασάλαρ είναι ο σημερινός Πελαργός.

70. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, μας δίνει τον αριθμό των 400 ατόμων.

71. Γεννήθηκε στο Μουραλάρ το 1290 (1874)- ήταν απόφοιτος της κοινής σχολής Μουραλάρ και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

72. Η (το) Μπαϊρακλή ή Μπαρακλή μετονομάστηκε σε Εξοχή.

73. Κατά τον Χαλκιόπουλο, ό.π., σ. 109, στο Μπαϊρακλή ζούσαν 230 Τούρκοι. Το τέμενος του χωριού έφερε την ονομασία Sinan Bey Cami. Hakkı Ayverdi, ό.π., σ. 186.

δίδασκε ο Ιμέρ (Ömer) Χότζας⁷⁴ σε 20 μαθητές και 10 μαθήτριες με αμοιβή 12 λίρες Τουρκίας. Η κοινότητα διέθετε για τη συντήρηση της σχολής το ποσό των 10-15 λιρών Τουρκίας.

Στο Κιοσελέρ⁷⁵ συναντούμε 1.084 Τούρκους⁷⁶. Στην κοινότητα λειτουργούσαν τρία σχολεία. Στο πρώτο φοιτούσαν 30 μαθητές και 20 μαθήτριες, στο δεύτερο 30 μαθητές και 10 μαθήτριες και στο τρίτο 30 μαθητές και 20 μαθήτριες. Σε κάθε σχολείο δίδασκε ένας διδάσκαλος, τον οποίο πλήρωνε η κοινότητα: ο Νουρεδδίν Μουραλή και ο Αβδουλάχ Αχμέτ λάμβαναν από 12 λίρες Τουρκίας, ενώ ο Ισμαήλ Σαλή⁷⁷ 10 λίρες Τουρκίας. Η κοινότητα και για τα τρία σχολεία δαπανούσε το ποσό των 34 λιρών Τουρκίας.

Στα Κότσιανα⁷⁸ ζούσαν 1409 Τούρκοι⁷⁹. Δεν έχουμε πληροφορίες για την εκπαιδευτική κατάσταση της κοινότητας.

Το Τσιόρι⁸⁰ κατοικείτο από 1.247 Τούρκους. Λειτουργούσε μία σχολή που δίδασκε ο Χουσεΐν Χότζας⁸¹ σε 60 μαθητές και 30 μαθήτριες με μισθό 12 λίρες Τουρκίας. Οι δαπάνες της σχολής ανέρχονταν στο ποσό των 12 λιρών Τουρκίας.

Στο Καραγάτς⁸² βρίσκουμε 818 Τούρκους⁸³. Υπήρχε μία σχολή, στην οποία δίδασκε ο Μαχμούτ Αφούς⁸⁴ σε 40 μαθητές και 30 μαθήτριες με μισθό 15 λιρών Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανέρχοταν στο ποσό των 15 λιρών Τουρκίας.

Στο Κουζουλού-Κιοϊ⁸⁵ κατοικούσαν 777 Τούρκοι⁸⁶. Λειτουργούσε μία

74. Γεννήθηκε στο Μπαύρακλή το 1280 (1864). ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου Μοναστηρίου και είχε προϋπηρεσία είκοσι ετών.

75. Σήμερα ονομάζεται Αντίγονας.

76. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, αναφέρει 1.000 Τούρκους.

77. Οι διδάσκαλοι Νουρεδδίν Μουραλή και Ισμαήλ Σαλή κατάγονταν από το Κιοσελέρ, ενώ ο Αβδουλάχ Αχμέτ από το Νοβιγκράτ. Ο πρώτος και ο τρίτος γεννήθηκαν το 1300 (1884), ενώ ο δεύτερος το 1305 (1889). Και οι τρεις ήταν απόφοιτοι μεντρεσέδων και είχαν προϋπηρεσία ενός έτους.

78. Τα Κότσιανα ή Κότσανα είναι η σημερινή Περαία.

79. Κατά τον Χαλκιόπουλο, ό.π., σ. 109, κατοικούσαν 1.350 Τούρκοι.

80. Το Τσιόρι ή Τσορ σήμερα ονομάζεται Γαλάτεια.

81. Γεννήθηκε το 1280 (1864). ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου της Κωνσταντινούπολης και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

82. Μετονομάστηκε σε Μαυροδένδρο.

83. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, μας πληροφορεί ότι στην κοινότητα ζούσαν 750 Τούρκοι. Το τέμενος της κοινότητας ονομάζόταν Budak Bey Cami. Hakkı Ayverdi, ό.π., σ. 187.

84. Καταγόταν από το Καραγάτς και είχε γεννηθεί το 1300 (1884). ήταν εφοδιασμένος με απολιτήριο της αστικής σχολής Καϊλαρίων και είχε προϋπηρεσία 10 ετών. Στη στατιστική του διδακτικού προσωπικού της περιφέρειας Καϊλαρίων αναφέρεται ακόμη ένας διδάσκαλος ο Ριφατά Αφούς που γεννήθηκε το 1303 (1887) στο Καραγάτς. Ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου Μοναστηρίου με πέντε έτη υπηρεσίας, έγγαμος και λάμβανε μισθό 12 λίρες Τουρκίας.

85. Σήμερα ονομάζεται Καρυοχώρι.

86. Σύμφωνα με τον Χαλκιόπουλο, ό.π., σ. 109, η κοινότητα κατοικείτο από 635 Τούρκους.

σχολή που τα μαθήματά της δίδασκε ο Αχμέτ Νταούτ⁸⁷ σε 30 μαθητές και 20 μαθήτριες και πληρωνόταν από την κοινότητα με το ποσό των 9 λιρών Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ήταν 9 λίρες Τουρκίας.

Στο Τζελελ⁸⁸ ζούσαν 124 Τούρκοι. Αναφέρεται μία κοινή σχολή με 8 μαθητές και διδάσκαλο τον Σαλή Χότζα⁸⁹ με μισθό 3 λίρες Τουρκίας. Η κοινότητα πλήρωνε ως δαπάνη για τη σχολή 3 λίρες Τουρκίας.

Στο Ινελι⁹⁰ κατοικούσαν 811 Τούρκοι⁹¹. Λειτουργούσαν δύο κοινές σχολές. Σε καθεμία φοιτούσαν 30 μαθητές και 20 μαθήτριες, τους οποίους δίδασκαν ο Μαχμούτ Χότζας και ο Ζεκή Χότζας⁹². Ο πρώτος λάμβανε από την κοινότητα 10 λίρες Τουρκίας, ενώ ο δεύτερος 8. Οι δαπάνες της κοινότητας για τις σχολές συνολικά ανέρχονταν στο ποσό των 18 λιρών Τουρκίας.

Στην Τρέπιτσα⁹³ υπήρχε μία κοινή σχολή, στην οποία οι 25 μαθητές και 15 μαθήτριες παρακολουθούσαν μαθήματα από τον διδάσκαλο Σουκρή Μαχμούτ⁹⁴, ο οποίος λάμβανε μισθό 5 λίρες Τουρκίας. Τα έξοδα της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 5 λιρών Τουρκίας.

Στο Χασάνκιοι⁹⁵ λειτουργούσε μία κοινή σχολή με 40 μαθητές και 20 μαθήτριες. Τα μαθήματα δίδασκε ο Οσμάν Χότζας⁹⁶ με μισθό 12 λίρες Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 12 λιρών Τουρκίας.

Στη Δέρβη⁹⁷ αναφέρονται δύο κοινές σχολές. Στην πρώτη φοιτούσαν 50

87. Ο Αχμέτ Νταούτ γεννήθηκε στο Τσουμά το 1295 (1879). ήταν απόφοιτος της κοινής σχολής Τσουμά και είχε προϋπηρεσία πέντε ετών.

88. Το χωριό σήμερα δεν κατοικείται.

89. Ο Σαλή Χότζας καταγόταν από το Τζουμά και είχε γεννηθεί το (1270) 1854. ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Τζουμά και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

90. Σήμερα ονομάζεται Ανατολικό.

91. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, σημειώνει 650 Τούρκους. Από έγγραφο του κοινοτικού συμβουλίου, με ημερομηνία 10 Αυγούστου 1925, που απευθύνεται προς τον νομάρχη Κοζάνης με σκοπό την ανέγερση σχολείου στην κοινότητα, πληροφορούμαστε ότι οι Τούρκοι μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών άφησαν μόνο καλύβες, ετοιμόρροπους οικίσκους και ένα μικρό τέμενος, το οποίο χρησιμοποιούσαν οι πρόσφυγες για δύο σχολικά έτη ως εκκλησία και σχολείο. Μανάδης, Εօρδαια, ό.π., σσ. 201-202.

92. Οι διδάσκαλοι γεννήθηκαν στο Ίνελι το 1300 (1884). Ο Μαχμούτ Χότζας ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Καΐλαρίων, ενώ ο Ζεκή Χότζας της αστικής σχολής Μοναστηρίου. Ο πρώτος είχε προϋπηρεσία ενός έτους, ενώ ο δεύτερος έξι.

93. Είναι ο σημερινός Άγιος Χριστόφορος. Κατά τον Χαλκιόπουλο, ό.π., σ. 108, κατοικούνταν από 300 Τούρκους και 100 Έλληνες. Το τέμενος του χωριού έφερε την ονομασία Cafer Bey Cami. Hakkı Ayverdi, ό.π., σ. 187.

94. Ο Σουκρή Μαχμούτ γεννήθηκε στην Τρέπιτσα το 1297 (1881). ήταν χότζας και είχε προϋπηρεσία τριών ετών.

95. Μετονομάστηκε σε Ασβεστόπετρα. Κατά τον Χαλκιόπουλο, ό.π., σ. 108, κατοικούσαν 500 Τούρκοι και 125 Έλληνες. Το 1920 ζούσαν 997 άτομα. Πληθυσμός του Βασιλείου, ό.π., σ. 173.

96. Γεννήθηκε στο Χασάνκιοι το 1275 (1859). ήταν απόφοιτος μεντρεσέ με προϋπηρεσία δέκα ετών.

97. Είναι η σημερινή Αναρράχη. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, σημειώνει 1.200 Τούρκους

μαθητές και 20 μαθήτριες, στους οποίους δίδασκε ένας διδάσκαλος, ενώ στη δεύτερη τα μαθήματα δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 30 μαθητές και 15 μαθήτριες. Στις σχολές δίδασκαν ο Ραμαντάν (Ramazan) Αφούς και Μαχμούτ Αφούς⁹⁸. Ο πρώτος λάμβανε 20 λίρες Τουρκίας, ενώ ο δεύτερος 4. Οι δαπάνες των σχολείων ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 25 λιρών Τουρκίας.

Για την κοινότητα Εμπορίου⁹⁹ γνωρίζουμε μόνο ότι διδάσκαλος ήταν ο Σουκρή Χότζας¹⁰⁰, ο οποίος λόγω ασθένειας εγκατέλειψε τη θέση του.

Στο Κουνούφι¹⁰¹ λειτουργούσε μία κοινή σχολή, στην οποία φοιτούσαν 20 μαθητές και 20 μαθήτριες. Τα μαθήματα δίδασκε ο διδάσκαλος Σιουαΐτ Φεργάτ¹⁰² με μισθό 10 λίρες Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 10 λιρών Τουρκίας.

Στην Κατράνιτσα¹⁰³ υπήρχαν δύο κοινές σχολές. Η πρώτη είχε 30 μαθητές και 15 μαθήτριες και η δεύτερη 15 μαθητές και 8 μαθήτριες. Τα μαθήματα δίδασκαν οι διδάσκαλοι Ιμπέτ Χασάν και Ντεμιώτ Σελήμη¹⁰⁴. Ο πρώτος λάμβανε ως μισθό το ποσό των 8 λιρών Τουρκίας, ενώ ο δεύτερος 6. Οι δαπάνες των σχολείων ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 14 λιρών Τουρκίας.

Στο Γραμματικό¹⁰⁵ λειτουργούσε μία σχολή¹⁰⁶ που δίδασκε ο Μουσά

και 130 Έλληνες κατοίκους.

98. Ο Ραμαντάν Αφούς και ο Μαχμούτ Αφούς κατάγονταν από τη Δέρβη. Ο πρώτος γεννήθηκε το 1290 (1874), ενώ ο δεύτερος το 1302 (1886). Ο Ραμαντάν Αφούς ήταν εφοδιασμένος με απολυτήριο της αστικής σχολής Καϊλαρίων και ο Μαχμούτ Αφούς ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Μοναστηρίου.

99. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 108, αναφέρει 400 Τούρκους, 400 βουλγαρίζοντες σχισματικούς και 400 Έλληνες. Από την απογραφή του 1920 πληροφορούμαστε ότι στην κοινότητα κατοικούσαν 1.180 άτομα. *Πληθυσμός του Βασιλείου*, ό.π., σ. 172. Για το Εμπόριο ενδεικτικά βλ. Α. Κιακίδης, «Εμπόριον Πτολεμαΐδος», *Μακεδονική Ζωή* (Νοέμβριος 1967) τεύχ. 18, σσ. 14-15.

100. Γεννήθηκε στο Σούρποβο το 1265 (1849). Δεν γνωρίζουμε τη μόρφωσή του, ενώ είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

101. Το Κουνούφι ή Κονούφι μετονομάστηκε σε Έλος από το 1928 έως το 1955 και στη συνέχεια σε Δροσερό. Σύμφωνα με την απογραφή της 19ης Δεκεμβρίου 1920, στην κοινότητα ζούσαν 462 άτομα. *Πληθυσμός του Βασιλείου*, ό.π., σ. 173.

102. Γεννήθηκε στα Καϊλάρια το 1290 (1874) ήταν απόφοιτος της Ιερατικής σχολής Μοναστηρίου και είχε προϋπηρεσία δέκα ετών.

103. Η κοινότητα σήμερα ονομάζεται Πύργοι. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 109, αναφέρει μόνο 1.350 Έλληνες.

104. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από την Κατράνιτσα. Ο Ιμπέτ Χασάν γεννήθηκε το 1305 (1889), ενώ ο Ντεμιώτ Σελήμη το 1297 (1881). Και οι δύο ήταν χοτζάδες. Ο πρώτος είχε προϋπηρεσία οκτώ ετών και ο δεύτερος ενός έτους.

105. Ο Χαλκιόπουλος, ό.π., σ. 108, στην κοινότητα αυτή καταγάφει (1910) μόνο 500 Έλληνες. Στην απογραφή του 1920 στο Γραμματίκοβο συναντούμε 842 κατοίκους και στο Άνω Γραμματίκοβο (Καλύβια) 450 κατοίκους. *Πληθυσμός του Βασιλείου*, ό.π., σ. 172.

106. Η στατιστική που φέρει τον τίτλο *Στατιστική των ξένων σχολείων της περιφέρειας Καϊλαρίων* σημειώνει στα Καλύβια Γραμματικού μία Ρουμανική σχολή με δύο διδασκάλους και μία διδασκάλισσα. Δεν μας δίνει τον αριθμό των μαθητών και την ετήσια δαπάνη της. Στο Μακεδονικό Ημερολόγιο του έτους 1908 δημοσιεύθηκε στατιστική των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και

Ηλιάς¹⁰⁷ σε 20 μαθητές και 20 μαθήτριες με μισθό των 5 λιρών Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανερχόταν σε 5 λίρες Τουρκίας.

Τα Τουρκικά σχολεία για τα οποία κάναμε λόγο, με βάση τα ανέκδοτα και εκδομένα στοιχεία που είχαμε στη διάθεσή μας, συνέχισαν να λειτουργούν κανονικά μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας (1912)¹⁰⁸ έως την ανταλλαγή των πληθυσμών (1923)¹⁰⁹, όταν οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή και να εγκατασταθούν στην Τουρκία.

Μοναστηρίου των ελληνικών, βουλγαρικών, ρουμανικών και σερβικών σχολείων. Ο καζάς Καΐλαριών, όπως γνωρίζουμε, διοικητικά υπαγόταν στο βιλαέτι Μοναστηρίου. Στη στατιστική δεν αναφέρεται Ρουμανική σχολή, σημειώνονται μόνο 16 ελληνικά σχολεία με 23 διδασκάλους και 896 μαθητές και 11 βουλγαρικά με 18 διδασκάλους και 366 μαθητές. «Σχολεία έλληνικά, βουλγαρικά, ρουμανικά, σερβικά εν Μακεδονίᾳ», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* (Παμμακεδονικού Συλλόγου) έτος Α΄ 1908, ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 287.

107. Γεννήθηκε το 1295 (1879) στο Γραμματικό· ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Εδέσης και είχε προϋπηρεσία τεσσάρων ετών.

108. Βλ. «Ο Γενικός Διοικητής είς τὰ ἐκπαιδευτήρια Καΐλαριών», *Ἡχώ τῆς Μακεδονίας*, φ. 430, 28 Απριλίου 1919.

109. Για την ανταλλαγή των πληθυσμών και τη συνθήκη της Λωζάνης βλ. Πράξεις ύπογραφείσαι ἐν Λωζάνη τῇ 30 Ιανουαρίου καὶ τῇ 24 Ιουλίου 1923, (ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ τυπογραφείου), ἐν Ἀθήναις 1923· Σύμβασις περὶ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἔλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν· Ἐλληνιστὶ καὶ Τουρκιστὶ (ὑπογραφείσα ἐν Λωζάνη τῇ 30 Ιανουαρίου 1923) καὶ αἱ δηλώσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐλευθεροφρόνων κ. Ιωάννου Μεταξᾶ, ἐν Ἀθήναις 1924· Κ. Σβολόπουλος, *Ἡ ἔλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ μετά τὴν συνθήκην τῆς Λωζάνης. Ἡ κρίσιμος καμπή (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1928)*, Θεσσαλονίκη 1977· Α. Τσουλούφης, *Ἡ ἀνταλλαγὴ ἔλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν ἔκατέρωθεν ἐγκαταλειφθεισῶν περιουσιῶν*, Ἀθήνα 1989· T. Aghnide, *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the light of the treaty of Lausanne*, New York 1964· K. Arı, *Büyük mübadele. TürkİYEye zorunlu göç (1923-1925)* (Η μεγάλη ανταλλαγή. Η υποχρεωτική μετανάστευση πρὸς τὴν Τουρκία (1923-1925)), İstanbul 1995. Πρβλ. R. Kaplanoğlu, *Bursa'da mübadele (1923-1930 Yunanistan göçmenleri)* [Η ανταλλαγὴ στην Προύσα. (Πρόσφυγες από τὴν Ελλάδα 1923-1930)], İstanbul 1999.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΚΑΪΛΑΡΙΩΝ
(ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑΣ) ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΤΟΥΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 1913-1914

Πίνακας 1. Στατιστική των τουρκικών σχολείων της περιφέρειας Καιϊλαρίων.

Παλαιά ονομασία	Νέα ονομασία	Κάτοικοι	Είδος σχολής	Μαθητές	Μαθήτριες	Διδάσκαλοι	κτίριο	Δαπάνες κοινότητας
1. Άνω Καιϊλάρια	Πτολεμαΐδα	—	κοινή	70	30	2	κοινοτικό	42
2. Κάτω Καιϊλάρια	»	—	αστική	80	—	2	κυβερνητικό	47
3. »	»	—	κοινή	20	20	1	κοινοτικό	9
4. »	»	—	»	20	20	1	»	9
5. »	»	—	»	30	25	1	»	10
6. Ελεβίση	—	837	»	20	18		»	18
7. Σούρποβο	Άρδασσα	929	»	60	40	3	ιδιωτικό	26
8. Κελεμές	Φαράγγι	248	»	—	—	1	κοινοτικό	—
9. Τζουμά	Χαρανγή	802	»	30	20	1	»	10
10. »	»	—		30	20	1	»	10
11. »	»	—	»	25	15	1	»	10
12. Χαϊδαρλή	Κλείτος	939	»	18	12	1	»	5
13. »	»	—	»	18	15	1	»	5
14. »	»		»	25	15	1	»	7
15. Ερτουμπούσι	Ποντοκώμη	977	»	60	20	1	»	12
16. »	»	—	»	25	15	1	»	—
17. Αρμπινα	Πτελεών	351	»	30	10	1	»	14
18. Ινέοβα	Ακρινή	703	»	30	10	1	»	—
19. Κολάρτς	Μανιάκι	460	»	30	10	1	»	—
20. Ούτσενα	Κομνηνά	682	»	35	20	1	»	15
21. Τζαλτζιλάρ	Φιλώτας	2.381	»	30	20	1	»	6
22. »	»	—	»	25	15	1	»	8

23.	»	»	-	»	20	15	1	»	6
24.	»	»	-	»	20	15	1	»	4
25.	Κρέμιτ	Μεσόβουνο	1.236	»	50	-	1	»	10
26.	Βοϊβοντίνα	Σπηλιά	381	»	-	-	1	»	-
27.	Μουραλάρ	Πελαργός	435	»	15	15	1	»	8
28.	Μπαϊρακλή	Εξοχή	280	»	20	10	1	»	10-15
29.	Κιοσελέρ	Αντύγονας	1.084	»	30	20	1	»	12
30.	»	»	-	»	30	10	1	»	10
31.	»	»	-	»	30	20	1	»	12
32.	Κότσιανα	Περαιά	1.409	»	-	-	-	-	-
33.	Τσιόρι	Γαλάτεια	1.247	»	60	30	1	»	12
34.	Καραγάτς	Μαυροδένδρι	818	»	40	30	1	»	15
35.	Κουζουλούκιοι	Καρυωχώρι	777	»	30	20	1	»	9
36.	Τζελελί	Σήμερα δεν κατοικείται	124	»	8	-	1	»	3
37.	Ίνελι	Ανατολικό	811	»	30	20	1	»	10
38.	»	»	-	»	30	20	1	»	8
39.	Τρέπιτσα	Άγιος Χριστόφορος	-	»	25	15	1	»	5
40.	Χασάνκιοι	Ασβεστόπετρα	-	»	40	20	1	»	12
41.	Δέρβη	Αναρράχη	-	»	50	20	1	»	15
42.	»	»	-	»	30	15	1	»	10
43.	Εμπόριο	»	-	»	-	-	1	»	-
44.	Κουνούφι	Δροσερό	-	»	20	20	1	»	10
45.	Κατράνιτσα	Πύργοι	-	»	30	15	1	»	8
46.	»	»	-	»	15	8	1	»	6
47.	Γραμματικό	Γραμματικό	-	»	20	20	1	»	5

Πίνακας 2. Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού των τουρκικών σχολείων της εκπαιδευτικής περιφέρειας Καϊλαρίων

Κοινότητα	Ονοματεπώνυμο	Τόπος γεννήσεως	Έτος γεννήσεως	Ετη προ-ιπηρεσίας	Μισθός Λ.Τ.	Οικογενειακή κατάσταση	Σπουδές	Παρατηρήσεις
1. Άνω Καϊλάρια	Χαφούζ Καζήμ	Καϊλάρια	1889	1	24	άγαμος	darüilmuallimin	
2. »	Τζεμάλ Χότζα	»	1884	8	18	έγγαμος	»	
3. Κάτω Καϊλάρια	Αχμέτ Εφένδης	»	1894	1	33	άγαμος	Αστική Σχολή Καϊλαρίων	
4. »	Διασίν Ιμπραήμ	»	1869	15	14	έγγαμος	»	
5. »	Χαφούζ Μουρτιζά	»	1894	1	9	άγαμος	Μεντρεσέ	
6. »	Ιμάμ Χαφούζ Εγιούπ	»	1884	1	10	έγγαμος	»	
7. »	Αλή Χότζα	Ναλμπάνκιού	1884	10	9	»	»	
8. Ελεβίση	Ρεζέπ Εφένδης	Νοβιγκράτ	1886	3	18	»	Ιδαδιέ	Ανήκει στην υποδιοικηση Σόροβιτς
9. Σούρποβο	Αλή Χότζα	Σούρποβο	1879	3	8	»	Μικρού σχολείου	
10. »	Ασάν Χότζα	»	1844	20	8	χήρος	»	
11. »	Νεμπή Αφούς	»	1892	2	10	έγγαμος	Αστική Σχολή Καϊλαρίων	
12. Κελεμές	Χασάν Τσαούς	Κατράνιτσα	1864	2	–	»	–	Χότζας
13. Τζουμά	Μουσταφά Αφούς	Τζουμά	1886	7	10	»	Διδασκαλείο Μοναστηρίου	
14. »	Σουλεϊμάν Μολτέ	»	1885	6	10	»	»	
15. »	Μουντίν Αφούς	»	1886	4	10	χήρος	»	
16. Χαϊδαρλή	Ρετζέπ Αχμέτ	Χαϊδαρλή	1884	3	5	άγαμος	Κοινό σχολείο	

17.	»	Τζεμάλ Αχμέτ	»	1886	3	5	έγγαμος	»	
18.	»	Σαλή Αχμέτ	»	1872	10	7	»	»	
19.	Ερτουμούσι	Νεμπή Αφούς	Ερτουμούσι	1889	6	12	»	Διδασκαλείο Μοναστηρίου	
20.	»	Σαλή Αφούς	»	1892	1	-	»	Αστική Σχολή Καΐλαρίων	
21.	Άρμπινα	Μπαϊράμ Αφούς	Μουρανλί	1892	2	14	άγαμος	Διδασκαλείο Μοναστηρίου	
22.	Ινέοβα	Καζήμ Εφένδης	Σέρβια	1879	1	-	έγγαμος	Σχολή Σερβίων	
23.	Κολάρτς	Ιμπτέ-Τουλά Χότζα	Κολάρτς	1864	20	-	»	Μικρού σχολείου	
24.	Ούτσενα	Αχμέτ Ιμπραήμ	Ούτσενα	1864	10	15	»	»	
25.	Τσαλτζιλάρ	Γουσούφ Χότζα	Τσαλτσιλάρ	1889	4	6	»	Ιδαδιέ	
26.	»	Αντέμ Χότζα	»	1869	15	8	»	»	
27.	»	Ιντρίς Χότζα	»	1869	10	6	»	»	
28.	»	Οσμάν Εφένδης	»	1862	9	4	»	»	
29.	Κρέμσι	Μουχαρέμ Ασάν	Κρέμσι	1894	1	10	άγαμος	Αστική Σχολή Μοναστηρίου	
30.	Βοϊβοντίνα	Σαλή Χότζα	Τζουμά	1879	8	-	έγγαμος	-	Χότζας
31.	Μουραλάρ	Μουσταφά Βελή	Μουραλάρ	1874	1	8	»	Κοινή Σχολή Μουραλάρ	
32.	Μπαϊρακλή	Ιμέρ Χότζα	Μπαϊρακλή	1864	20	12	»	Διδασκαλείο Μοναστηρίου	
33.	Κιοσελέρ	Νουρεδδίν Μουραλή	Κιοσελέρ	1884	1	12	»	Μεντρεσέ	
34.	»	Ισμαήλ Σαλή	»	1889	1	10	»	»	
35.	»	Αβδουλάχ Αχμέτ	Νοβιγκράτ	1884	1	12	»	»	

36. Κότσιανα	-	-	-	-	-	-	-	Γνωρίζουμε μόνο τον αριθμό των κατοίκων της κοινότητας
37. Τσιόρι	Χουσεΐν Χότζα	Τσιόρι	1864	1	12	έγγαμος	Ιεροδιδασκαλείο Κωνσταντινουπόλεως	
38. Καραγάτς	Μαχμούτ Αφούς	Καραγάτς	1884	10	15	»	Αστική Σχολή Καιλαρίων	
39. »	Ριφάτ Αφούς	»	1887	5	12	»	Διδασκαλείο Μοναστηρίου	
40. Κουζουλού-Κιού	Αχμέτ Νταούτ	Τζουμά	1879	5	12	»	Κοινή Σχολή Τζουμά	
41. Τζελελί	Σαλή Χότζα	»	1854	1	3	»	»	
42. Ίνελι	Μαχμούτ Χότζα	Ίνελι	1884	1	10	»	Αστική Σχολή Καιλαρίων	
43. »	Ζεκή Χότζα	»	1884	6	8	»	Αστική Σχολή Μοναστηρίου	
44. Τρέπιτσα	Σουκρή Μαχμούτ	Τρέπιτσα	1881	3	5	»	-	Χότζας
45. Χασάνκιοϋ	Οσμάν Χότζα	Χασάνκιοϋ	1859	10	12	»	Μεντρεσέ	
46. Δέρβη	Ραμαντάν Αφούς	Δέρβη	1874	15	20	»	Αστική Σχολή Καιλαρίων	
47. »	Μαχμούτ Αφούς	»	1886	10	4	»	Αστική Σχολή Μοναστηρίου	

48. Εμπόριο	Σουκοή Χότζα	Σούρποβο	1849	1	-	»	-	Λόγω ασθένειας εγκατέλειψε τη θέση του
49. Κουνούφι	Σιουναΐπ Φεράτ	Κουνούφι	1874	10	10	»	Ιερατική Σχολή Μοναστηρίου	
50. Κατράνιτσα	Ιμπέτ Χασάν	Κατράνιτσα	1889	8	8	»	-	Χότζας
51. »	Ντεμίρ Σελήμ	»	1881	1	6	»	-	Χότζας
52. Γραμματικό	Μουσά Ηλιάς	Γραμματικό	1879	4	5	»	Αστική Σχολή Έδεσσας	

Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΒΑΛΣΑΜΙΔΗΣ